

AGNIESZKA KACZMAREK

WCIAŻ MOŻNA SPAĆ Z LÉVI- -STRAUSSEM POD PODUSZKĄ!

AGNIESZKA KACZMAREK

Doktor hab., prof. uczelni, pracuje w Instytucie Kulturoznawstwa Uniwersytetu im. Adama Mickiewicza w Poznaniu. Autorka książek *Nowoczesna autentyczność. Charles Taylor wobec dylematów współczesności* (2010), *Od milczenia do opowieści. Kulturowe dyskursy o umieraniu i śmierci* (2016), *Opuszczone i odnalezione. Nowe topografie śmierci* (2021) oraz artykułów opublikowanych w czasopismach i tomach zbiorowych. Jest współredaktorką między innymi tomów: *Wobec śmierci* (2013), *Imperium Rolanda Barthes’a* (2016), *Kurs na Ferdinanda de Saussure’a* (2017), *Claude Lévi-Strauss: struktura i nieoswojone* (2019). ORCID: 0000-0001-8819-4898.

Wydawanie dziś książki Claude’a Lévi-Straussa może wywoływać zaskoczenie, zdziwienie, a nawet pobłażliwy uśmiech. Czy słowa papieża strukturalizmu po ponad 60 latach od pierwszej edycji *Antropologii strukturalnej* mogą jeszcze zachwycać, wносить cokolwiek nowego do rozwoju nauki, ożywiać humanistyczną myśl? Czy dziś ktoś jeszcze sypia ze sztandarowym dziełem francuskiego antropologa, tak jak robiła to Irena, *femme fatale* z *Polowania na muchy* Andrzeja Wajdy?

Wydana w 2020 roku ze wstępem Andrzeja Wójtowicza książka *Mit i znaczenie* Claude’a Lévi-Straussa odświeża na polskim gruncie myśl i postać klasyka antropologii. Problemy stawiane w wykładach są w dalszym ciągu aktualne, prowokują i inspirują do refleksji nad statusem zarówno antropologii, jak i kulturoznawstwa.

Mit i znaczenie wpisuje się w tradycję wykładów-wywiadów, które znane są nie tylko polskiemu czytelnikowi. Opublikowane wcześniej *Rozmowy z Claude Lévi-Straussem* Georges’a Charbonniera czy *Z bliska i z oddali* Didiera Eribona wytyczyły już szlak ożywczych dla humanistyki, a szerzej – dla badań nad kulturą, dialogów, w których antropolog nie tylko chętnie uczestniczył, ale też rozpowszechniał przez nie swoje idee, rezultaty badań terenowych oraz koncepcje „myśli nieoswojonej”.

Opublikowana przez Wydawnictwo NCK po raz pierwszy w Polsce książka sytuuje się w tym nurcie wywiadów. *Mit i znaczenie* nie jest jednak bliźniaczym

wobec nich wywiadem rzeką, lecz stanowi zbiór pięciu wykładów wygłoszonych przez Claude'a Lévi-Straussa dla kanadyjskiego Radia CBC w 1977 roku, który jest już dobrze znany i rozpoznawalny wśród anglosaskich humanistów. Na wykłady, tworzące jednocześnie odrębne rozdziały, składają się: *Spotkanie mitu i nauki*, *„Prymitywne” myślenie i „cywilizowany” umysł*, *Zajęcze wargi i bliźnięta – rozszczępienie mitu*, *Kiedy mit staje się historią*, *Mit i muzyka*. Każdy z podjętych przez antropologa tematów jest zainicjowany pytaniami postawionymi przez Carole Orr Jerome. Taka struktura książki naturalnie sytuuje ją w tradycji dialogów, które jako forma dociekania nie tylko są wpisane w porządek historii filozofii, ale są też środkiem docierania do informacji zarówno o świecie, jak i o sobie samym.

Myśl naukowa rodzi się w dialogu, a dopiero później przyjmuje postać pisma. Forma rozmowy jest ideałem ustanowionym przez Platona, to w dialogu konstytuuje się wiedza. Oralna tradycja opowiadania o świecie, wyjaśniania go, podejmująca trud zrozumienia jego mechanizmów ukryta jest także w micie, pierwotnym i pozahistorycznym źródle informacji o człowieku i jego miejscu w świecie, w którym nie tylko jako autonomiczny byt funkcjonuje, ale także wchodzi z nim w dziewiczą relację.

Dialog skłania do porzucenia własnego, zamkniętego i tylko pozornie wypełnionego świata. Prowokuje do zakwestionowania, a przynajmniej poddania krytyce, dotychczasowego światopoglądu. W dialogu zderzają się różne sposoby widzenia. Dzięki rozmówcy podaje się w wątpliwość swoje dotychczas nienaruszalne opinie. Jest on potrzebny podczas docierania do prawdy, służy jej głębszemu poznaniu, a przy tym zmusza do krytycznego osądu swoich poglądów. Dialog jest wyzwaniem intelektualnym popychającym do myślenia i argumentacji, a jednocześnie niezwykłym narzędziem służącym rozwojowi nauki. Rozmowy-wykłady Claude'a Lévi-Straussa są nie tylko dialogiem z dziennikarką, ale przede wszystkim z humanistyką, tradycją naukową, sposobami konceptualizowania świata pochodzącymi zarówno ze świata nauki zachodniej, jak i myśli rdzennej, pierwotnej, domeny antropologicznych dociekań.

Lektura wykładów Claude'a Lévi-Straussa wprowadza do świata zaczarowanego, pełnego przednaukowych przekonań, wiary, myślenia magicznego, mitów. Jednocześnie jednak uznaje się obecność dwóch porządków, dialektyki, którą antropolog stara się dialogicznie pogodzić, integrując rozum i wiarę, naukę i mit. Tym samym nadaje myśli nowy tor, prowokuje do postawienia pytania o to, czy aby na pewno Weberowskie odczarowanie świata nadal obowiązuje lub czy w ogóle do niego doszło. Lévi-Strauss prowadzi rozmowę naukowego z domyślnym, obecnego z rzekomo nieobecnym. Prezentuje dialog przeciwieństw, które – jak się okazuje – nie oznaczają wykluczenia, ale raczej symetryczne porozumienie.

W pierwszym z wykładów stwierdza: „pewne rzeczy utraciliśmy i powinniśmy spróbować je odzyskać. Ponieważ jednak nie jestem pewien, czy w świecie, w którym żyjemy i przy tego rodzaju myśleniu naukowym, zgodnie z którym przywykliśmy postępować, jesteśmy w stanie odzyskać je dokładnie tak, jakby nigdy nie zostały utracone, możemy przynajmniej starać się uświadomić ich istnienie i znaczenie”⁵⁶.

56 C. Lévi-Strauss, *Mit i znaczenie*, wstęp do wyd. pol. A. Wójtowicz, tłum. M. Eccles, R. Wiśniewski, Narodowe Centrum Kultury, Warszawa 2020, s. 35.

Wykład *Spotkanie mitu i nauki* jest refleksją nad możliwością odzyskania jedności, a przynajmniej porozumienia, pomiędzy pozornie wykluczającymi się dyskursami, pełniącymi podobną funkcję w innych czasach, społeczeństwach i kontekstach kulturowych. Nauka, odwołując się do racjonalizmu w sensie oświeceniowym, daje wyjaśnienie i umożliwia rozumienie świata. Mit, zdaniem Lévi-Straussa, robi dokładnie to samo, jednak bez naturalistycznych i empirycznych ram. Jedno i drugie odnosi się do świata zewnętrznego wobec umysłu. Oba sposoby mają na celu wydobywanie spójnej struktury rzeczywistości, ale docierają do niej innymi drogami. Autor wykładu postuluje dokonywanie przekładu, przetłumaczenia, którego celem ma być porozumienie, dialog pomiędzy nauką a mitem, umożliwiającą wprowadzenie porządku: „Jeżeli to reprezentuje podstawową potrzebę ładu w ludzkim umyśle i odkąd ludzki umysł jest wszak jedynie częścią wszechświata, ta potrzeba istnieje prawdopodobnie dlatego, że musi być jakiś porządek we wszechświecie, a wszechświat nie jest chaosem”⁵⁷.

Obie formy rozumienia i przedstawiania świata należą do kultury. Mając swoją kulturotwórczą moc, formułują postawy, światopogląd, imaginacje i przekonania typowe dla swojej epoki, miejsca i ludzi te przekonania dzielących.

Kolejne dwa wykłady zawarte w tomie są rozwinięciem idei dialogu pomiędzy nauką a mitologią, porządkiem naukowym a porządkiem „niepiśmiennym”⁵⁸. Lévi-Strauss, stojąc na stanowisku uznającym jedność ludzkiej natury, wskazuje na różnice związane z naukowym i mitologicznym rozumieniem natury, i ich koneksje: „Prawdopodobnie jedną z konkluzji wynikających z badań antropologicznych jest to, że niezależnie od różnic kulturowych umysł ludzki jest wszędzie jeden i taki sam, i posiada te same możliwości. Sądzę, że wszędzie jest to akceptowane”⁵⁹. Rozumowanie naukowe daje człowiekowi szansę – oczywiście w granicach możliwości, gdyż pełna kontrola jest jednak nadal tylko iluzoryczna – na zapanowanie nad naturą, przygotowanie się na działanie żywiołów, prognozowanie. Nauka jest narzędziem do panowania nad naturą, podejmuje bowiem próby podporządkowania, przymusu, niekiedy atrofii natury. Natomiast dla „dzikiego umysłu” jest źródłem wiedzy. Człowiek prymitywny czerpie wiedzę z natury poprzez osvajanie się z nią, a nie jej osvajanie; przez partnerstwo, nie zaś działania destrukcyjne. Współżycie z przyrodą, bliskość, naturalna symbioza społeczeństw „niepiśmiennych” ze środowiskiem wydobywa z niego użyteczne dla kultury metonimie i metafory, trafiające do dyskursu mitologicznego usprawniającego rozumienie świata (za przykład może służyć analiza mitu zawarta w trzecim wykładzie omawianego tomu, *Zajęcze wargi i bliźnięta – rozszczepienie mitu*). Lévi-Strauss zauważa:

Ludzie niepiśmienni posiadają fantastycznie dokładną wiedzę o swoim środowisku i jego zasobach. Wszystkie te cechy obecnie utraciliśmy, ale nie utraciliśmy ich na darmo; jesteśmy na przykład w stanie kierować pojazdem mechanicznym bez ryzyka spowodowania w każdej chwili wypadku albo możemy sobie wieczorem włączyć radio czy telewizję. [...] Mam

57 Tamże, s. 42.

58 Claude Lévi-Strauss proponuje używanie słowa „niepiśmienni” zamiast „prymitywni”, uznając ten termin za lepiej wskazujący różnicę kulturową.

59 C. Lévi-Strauss, *Mit i znaczenie*, dz. cyt., s. 51.

wrażenie, że z potencjałem, który ludzie niepiśmienni posiadają, mogliby poprawić jakość swojego umysłu, ale nie byłoby to potrzebne w sposobie życia i relacji z naturą, jakie mają⁶⁰.

To stan natury dziś już utracony, zniwelowany, za którym niejeden człowiek tęskni i pragnie odbudować z nim relację, czego przykładem mogą być rozmaite działania o charakterze proekologicznym, stawiające właśnie na rozumienie, akceptację i harmonię. Człowiek nauki może jedynie przypominać sobie dawną więź z naturą; więź, której „niepiśmienni” nie utracili i nie czują potrzeby, by ten stan harmonii naruszać.

Claude Lévi-Strauss w swoich wykładach podkreśla pragnienie powrotu do porządku, którego odzyskanie jest możliwe poprzez opowieść o świecie. Do takich mechanizmów ukierunkowanych na wprowadzanie ładu należą historia oraz mitologia, stanowiące różne narracje, ale chcąc osiągnąć jeden cel – opowiedzieć o rzeczywistości minionej, skategoryzować ją i ustrukturyzować. „Mitologia – jak pisze Lévi-Strauss – jest statyczna, raz za razem znajdujemy połączone te same mityczne elementy, ale, powiedzmy, w zamkniętym systemie, w przeciwieństwie do historii, która oczywiście jest systemem otwartym”⁶¹. Opowieść zamknięta w micie jest dla antropologa wyzwaniem. Pozbawiona spisanej, utrwalonej wersji zmienia się, wypełnia, przybliżając się lub oddalając od historycznych uwarunkowań. Jej repetycja, wielokrotne używanie, naraża antropologa na konieczność częstego weryfikowania, rozpoznawania tego samego mitu, zaadaptowanego do nowych okoliczności. „To sprawia, że tracimy z oczu zasadniczy charakter materiału – że każdy rodzaj opowieści należy do danej grupy, danej rodziny, danego rodu czy danego klanu i stara się wytłumaczyć ich losy, które mogą być pomyślne lub niefortunne, ma uzasadnić ich prawa i przywileje, jakie przysługują im obecnie, albo stara się potwierdzić żądania praw, które zostały utracone”⁶². Lévi-Strauss pyta jednak: na ile możliwe jest przyjęcie przez historię mitologicznego charakteru? Jak dalece może ona korzystać z wybranych kontekstów wydarzeń historycznych, ich interpretacyjnego tła, wygodnej relacji? Świadomie lub nie czerpie ona z mechanizmów mitologicznej opowieści, stając się jej częścią. Zadaniem historii nie jest przecież odtwarzanie zdarzeń, lecz odnoszenie się do mikrohistorii, indywidualnych preferencji, intelektualnych rozgrywek, raczej formujących niż odtwarzających to, co minione. Claude Lévi-Strauss sygnalizuje, jak współczesna myśl naukowa jest usytuowana w rzeczywistości mitu, jego analizach, kształtowaniu, uzupełnianiu, chociaż najczęściej nieświadomie. Modelowy świat istnieje wyłącznie w sferze ułudy, w marzeniu o spełnieniu typu idealnego. Tymczasem im bardziej harmonijna jest opowieść, tym bliżej jej do niemożliwości mitu.

Mit i znaczenie Claude’a Lévi-Straussa jest swoistym napomnieniem dla współczesności. Jeden z największych intelektualistów XX wieku upomina się o status antropologii jako dyscypliny we współczesnym świecie. Wyjaśnia, jak antropologia wchodzi w dialog z innymi dyscyplinami. Ujawnia wzajemne podobieństwa, relacje, inspiracje, które służą przede wszystkim uzupełnianiu i poszerzaniu posiadanej

60 Tamże, s. 50–51.

61 Tamże, s. 75.

62 Tamże.

już wiedzy, a niej jej monopolizowaniu. Wskazuje na jej bliskość między innymi z historią, językoznawstwem, literaturoznawstwem, socjologią, ale jednocześnie podkreśla jej odrębność i specyfikę epistemologiczną oraz metodologiczną, o czym zwłaszcza ostatnimi czasy bardzo często się zapomina. Opublikowane wykłady są przypomnieniem znaczenia antropologii na tle innych nauk.

Dla Claude'a Lévi-Straussa istotny jest powrót do dawnych opowieści, dialogu, z którego każdy z uczestników ma szansę wyjść lepszy, zdystansowany do własnych, wcześniej – wydawałoby się – niepodważalnych opinii. Antropologia nie przebrzmiała, jak niektórzy sądzą. Nie mieści się w zamkniętej mitologii minionego czasu ani nie sięga po sentymenty. *Mit i znaczenie* nie tylko przypomina o tych warstwach świata, który nie uległ odczarowaniu, ale także skłania do przyjrzenia się temu, jak układają się jego warstwy, jakie tworzą struktury, relacje, miejsca. Kontestuje porządek zasugerowany przez twarde empiryczne nauki. Przypomina, że świat i człowiek w nim zanurzony oparły się narzucanemu przez nie projektowi kwestionującemu istnienie mitu, który miałby jakąkolwiek moc. Okazało się, że mit i mitologie nie są już atrybutem plemion prymitywnych, „myśli nieoswojonych”, kultur „niepiśmiennych”.

Dziś wiadomo, że trudno odnaleźć współczesne zachodnie społeczeństwo pozbawione mitu, w który bezkrytycznie wierzy i którym na co dzień się posługuje. Wystarczy przywołać innego wielkiego francuskiego intelektualistę, Rolanda Barthes'a, który napisał: „Mit ma charakter narzucający się, zaczepny: wywieziony z pojęcia historycznego, wyłoniony wprost z przygodnych odniesień (lekcja łaciny, zagrożone Imperium), szuka właśnie mnie: zwrócił się do mnie, czuję siłę jego woli, wzywa mnie do przyjęcia jego wylewnej dwuznaczności”⁶³.

Mit przeszedł na stronę codzienności, upowszechnił się, mitologiczne opowieści nie porządkują już tylko świata dawnego, odległego, uświęconego, ale należą do retoryki organizującej powszedniość. Także ona jest częścią historii, często przekształcanej, deformowanej, w dowolny sposób strukturalizowanej. Wyjaśnienie, jak mity są wykorzystywane i jak stają się częścią życia społecznego, które uzupełniają i regulują, to już zadanie dla antropologii i antropologa, który nie rezygnując ze swojej dyscypliny, trwa na straży dawnego ideału.

Lévi-Strauss, Claude. *Mit i znaczenie. Pięć wykładów przygotowanych dla radia przez Claude'a Lévi-Straussa* [*Myth and Meaning. Five talks for radio by Claude Lévi-Strauss*]. Wstęp do wydania pol. Andrzej Wójtowicz. Tłum. Monika Eccles, Rafał Wiśniewski. Warszawa: Narodowe Centrum Kultury, 2020.

Data wpłynięcia: 15 maja 2021 r. Data zatwierdzenia do druku: 18 maja 2021 r.

SŁOWA KLUCZOWE: Claude Lévi-Strauss, antropologia, mit, struktura
KEY WORDS: Claude Lévi-Strauss, anthropology, myth, structure

63 R. Barthes, *Mitologie*, tłum. A. Dziadek, Wydawnictwo „Aletheia”, Warszawa 2008, s. 256.